

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

חג השבועות ופרשת נשא, תש"ע
מספר 862

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מוקדם ומאוחר בתחילת ספר במדבר *

ספר במדבר פותח במפקד הנערך "בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִית לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (א:א), דהיינו בראש חודש אייר, ואילו הצייווי לעשות את הפסח, הנזכר אחר כך, נאמר "בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִית לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם בְּחֹדֶשׁ הַקָּרָאשׁוֹן" (ט:א-יד), אף שמדובר בחודש ניסן שבאותה שנה. ואכן, רש"י לראש פרק ט' אומר: "פרשה שבראש הספר לא נאמרה עד אייר, למדת שאין סדר מוקדם ומאוחר בתורה".

דברי רש"י על אודות 'מוקדם ומאוחר' מקורם בספרי במדבר (סד, עמ' 61), ושם הלשון הוא: "וללמדך שאין מוקדם ומאוחר". לפי דעה זו שבספרי, ההיפוך הכרונולוגי המפורש כאן הוא תכלית לעצמו: ללמד שיש מקומות בתורה שבהם ההיפוך הכרונולוגי אינו מפורש וגלוי, אך לדעת חז"ל קיים גם בהם.¹ רש"י כאן אינו גורס "ללמדך" אלא "למדת", שהרי לדידו השינוי הכרונולוגי לא בא ללמד על עצמו אלא מסיבה אחרת, כנאמר בהמשך דבריו: "ולמה לא פתח (את הספר) בזו (בעניין הפסח)? מפני שהיא גנותן של ישראל, שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא הקריבו אלא פסח זו בלבד".²

דברי רש"י אלה על אודות הגנות גם הם מקורם בספרי, אך לא באותו מקום המתייחס לתאריך אלא בהמשך, ביחס לפסוק ה, האומר שישראל עשו בשנה השנייה הזאת את הפסח במדבר סיני. שם אומר הספרי (סז, עמ' 62): "בגנות ישראל מדבר שלא עשו פסח אלא זה בלבד". רש"י מצרף אפוא שתי פסקאות ממדרש התנאים לכדי יחידה אחת כדי לתת טעם לתופעת "אין מוקדם ומאוחר" כאן.³

עוד פרשנים דנים בבעיית מוקדם ומאוחר כאן וכוללים את כל סדר העניינים שבראש ספר במדבר, דהיינו פרשיות במדבר, נשא ובהעלותך.

לדעת הרמב"ן, הסידור הוא ענייני: תחילה דברים שנהגו כל ימי המדבר, דהיינו סדרי המחנה, ענייני הלוויים ותפקידיהם ובכלל זה גם קרבנות הנשיאים שבפרק ז', שכוללים את העגלות שבהן הסיעו הלוויים את המשכן המפורק במסעי המדבר. אחרי כל אלה פותחת התורה בצייווי הפסח, שורת אירועים חד-פעמיים שאירעו במדבר. רמב"ן מנמק גם את מקומם כאן של החוקים לדורות (בפרקים ה-ו). תחילה שילוח טמאים מן המחנות (ה:א-ד), העוסק בטהרת המחנה שתואר בראש הספר. אחר כך דין אשם מעילות (ה:ה-י) החוזר על הנאמר כבר בויקרא ה:כ-כו. החידוש שבפרשתנו הוא "וְאֵם-אֵין לְאִישׁ גָּאֵל לְהָשִׁיב" לו את הפיצוי, כלומר אין לנפגע קרובים יורשים. והנה קרבה משפחתית, גם רחוקה למדי, רק נתבררה משהתפקדו ישראל למשפחותם ולבתי אבותם. אחריו בא

* מוקדם לזכר בננו ישי ז"ל, שבבר המצווה שלו קרא את פרשת "נשא".

¹ כגון במכילתא דר"י, מס' דבחדש ג, עמ' 111-112, בעניין מעמד הר סיני.

² על פי יהושע ה:ה-ו. על פי יבמות עא ע"ב-עב ע"א, לא מלו בניהם במדבר שכן נזופים היו מה'. כלומר, מזג האוויר הקשה ששרר במדבר לא אפשר למול, ומשפחה שיש בה ערלים אינה אוכלת מקרבן הפסח (רמב"ם, קרבן פסח ה,ה; ט,ט). גנות לישראל היא שנתעכבו במדבר בגלל חטא המרגלים.

³ מה שאין כן ברוב היקרויות "אין מוקדם ומאוחר" שמביא רש"י לתורה (ראו י' גוטליב, יש סדר למקרא, ירושלים-רמת גן תשס"ט, עמ' 159-153), שבהן אין רש"י מנמק במפורש את התופעה. וצריך עיון, שרש"י מביא הנמקתו מהדרשה בספרי לפסוק ה, ואילו בספרי לפס' א (סד, עמ' 61), לפסוק שלגביו נלמד 'מוקדם ומאוחר', נדרשת גנות אחרת: שעדיין חנו לפני הר סיני, ולכן הוצרכה הוראת שעה זו לעשות הפסח במדבר, אף שבשמ' יב:כה כתוב לעשותו בכנען. בהזכרת גנות זו היה רש"י גם פותר קושי שמעלה ראב"ע על הפסוק: עצם הצורך להזכיר מצוות פסח הידועה כבר. אפשר שרש"י הזכיר את הגנות של ל"ט שנות המדבר, כיוון שראה ערך חינוכי בהזכרת חטא מאיסת הארץ של המרגלים, אך גנות שהותם עדיין במדבר סיני בעטיו של חטא העגל, מעין עבודה זרה, לא ראה רש"י כאקטואלית לדורו.

דין הסוטה (ה:יא-לא), שמנחתה הבאה משעורה שונה מכל שאר המנחות המנויות בויקרא ב', לכן הופרדה מהן והושלמה כאן. ועוד, כיוון שדין סוטה יש בו לטהר את המחנה ממזורים. דין נזיר בא לאחר מכן (ו:א-כא) כיוון שזזירים דומים ללוויים בהתמסרותם לעבודת ה'. את המיקום של דין ברכת כוהנים (ו:כב-כז) כאן מנמק רמב"ן בסמיכות ללשון "להקים את המשכן" שבראש פרק ז' ומשווה ברכה קבועה זו לברכה שבירך אהרון את העם ביום חנוכת המשכן (ויק' ט:כב). פרשיות הנרות (ח:א-ד) והלוויים (ח:ה-כו) באות כאן כדי להשלים דברים מיוחדים שלא נאמרו בתורת המשכן ובעבודתו שבספר ויקרא. ואולי אין נימוק זה מספק, לכן מביא ומרחיב רמב"ן נימוק מדרשי לסמיכות עניין הנרות לקרבן החנוכה של הנשיאים, ואפשר שהנמקה זו חלה גם על פרשת הלוויים, שגם הם לא נכללו בין נשיאי השבטים המקריבים לחנוכת המשכן.

ראב"ע מנמק את סדר העניינים באסוציאציות ענייניות ולשוניות: מחנה ישראל ששכינה בתוכו יש לשמור על טהרתו. לכן אחרי סידור המחנה נזכר שילוח זב ומצורע מתוכו. לזה מחוברת פרשת מעילה הגורמת מחלות אלו.⁴ לפרשת מעילה מחוברת פרשת סוטה, שגם היא "ומעלה בו מעל" (ה:יב). והיפוכה – הנזירים המתקדשים המוזכרים אחריה, אשר המה דומים לכוהנים המקודשים. כוהנים אלה בירכו את העם לראשונה בעת חנוכת המשכן (ט:כג), לכן חנוכת הנשיאים באה אחרי ברכת כוהנים. ראב"ע אינו מנמק את סמיכות הפרשות של הדלקת הנרות בידי כוהן וחנוכת הנשיאים, ומסתמא כיוון שגם עניינה קשור לברכת הכוהנים. חנוכתם וטיהורם של הלוויים מובא אחר כך, להבדיל בין שירותם במשכן לשירות הכוהנים. לחינוך הלוויים נסמך הציווי של פסח בחודש הראשון, כיוון שגם חנוכת הלוויים הייתה בחודש הראשון, לעת חנוכת המשכן.

כאשר ר' אברהם בן עזרא משרשר אסוציאטיבית את פרשיות תחילת ספר במדבר,⁵ מאחד לחודש השני בראש הספר עד תחילת החודש הראשון שבפרק ט', עלינו לשאול עד היכן בפרקים אלה נעשו או נאמרו הדברים בחודש השני, לשיטתו ולדעתו, ומהיכן חוזרים אחורה אל החודש הראשון. נראה ברור שפרשת שילוח הטמאים מהמחנות נאמרה בחודש השני, אחרי סידור המחנות סביב המשכן. עוד נראה שזה האירוע המזמן גם לפרשת אשם מעילה, שכן, כמובא בשם הרמב"ן לעיל, אז הוברר "ואם אין לאיש גאל" (ה:ח). מן הקצה השני, החל מפרק ז' המספר על הקרבנות לחנוכת המזבח, מדובר בחודש הראשון, ונראה שכיוצא בזה ברכת הכוהנים שבסוף פרק ו', השייכת לעבודת הכהונה במשכן. הספק אם נאמרו בחודש השני או בראשון נשאר אפוא לגבי הקטעים שבאמצע: פרשת סוטה ופרשת נזיר (ה:יא-ו:כא).

כמו רמב"ן גם ר"ע ספורנו סודר את החטיבה הראשונה שבספר במדבר בסדר ענייני-דתי כדי לעקוף את הבעיה הכרונולוגית שבראש פרק ט': כל החטיבה היא הכנה לקראת כניסת ישראל לארץ. תחילה ארבע הכנות: מפקד העם לצבא, הקמת המחנה, טיהור מטמאים וטיהור ממזורים על ידי חוק הסוטה. אחרי כן ארבע זכויות שיזכרו לרשת את הארץ בלי מלחמה:⁶ נדבות הנשיאים לחנוכת המזבח, היטהרות הלוויים, זריזות ישראל במצוות הפסח ולכתם אחרי ה' במדבר, כמתואר בהמשך פרק ט'.

ר"י אברבנאל מקציץ עוד מרמב"ן⁷ בשיטה שאכן יש סדר ויש מוקדם ומאוחר במקרא. לדרכו זו הוא נאמן גם בעניינינו, בחטיבה הראשונה של ספר במדבר, לגבי שתי הבעיות שבה: קרבנות הנשיאים לחנוכת המזבח וציווי הפסח עם עשייתו. שניהם זמנם בחודש הראשון, כשהספר נפתח בחודש השני. אברבנאל מפרש שגם הפסח הזה עיקר עניינו בחודש השני, שכן לא נכתבה פרשה זו אלא משום החידוש שנתחדש בה: פסח שני בחודש השני, חידוש הנוהג גם לדורות.⁸

גם את קרבנות הנשיאים קובע אברבנאל לחודש השני. לדבריו, "בְּיוֹם פְּלוֹת מֹשֶׁה" (ז:א) אין כוונתו יום במשמע הבסיסי (יממה) אלא קביעת עת כללית – בזמן. למשמע זה מסתייע אברבנאל בפסוקים מיחזקאל כ:ה; לח:יח. פירושו, אם כן, שמשחתם, קידושם והכנתם לעבודה של המשכן וכליו נמשכו כל חודש ניסן, ורק אחרי כלות אלה, בחודש אייר, הוכתרו בחנוכה על ידי קרבנות הנשיאים.⁹

לאחרונה הועלתה עוד סברה לאיחור חנוכת הנשיאים; ביום החנוכה הרשמית של המשכן פגמו שני בני אהרון בעבודה, ואש יצאה מאת ה' ושרפה אותם (ויק' י:א-ב). אותה אש פגעה גם באוהל מועד ובכליו, והיה צורך בתיקונם או בחידושם.¹⁰ אני מטיל ספק בסברה חריפה זו, שהלוא הוציאו משם את בני אהרון השרופים "בְּכַתְּנָתָם" (שם:ה), ללמדך שהייתה זאת אש פנימית-ניסית שלא כילתה את בגדי השרופים,¹¹ קל וחומר לא

⁴ ראב"ע אינו מנמק זאת. לגבי צרעת ניתן להוכיח מתוך צרעתו של המלך עוזיה (דבה"ב כו:טז-כא) ושם כתוב "וַיִּמְעַל בְּה'".

⁵ את ענייני הפרקים א-ו סידר לפי אסוציאציות גם מ"ד קאסוטו, "סמיכות הפרשיות וסידורן בספרי המקרא", בתוך: **ספרות מקראית וספרות כנענית א**, ירושלים תשל"ב, עמ' 204-200; לעניינינו, עמ' 202.

⁶ וראו ספורנו לבמדבר א:ב; דב' א:כא. מקור המוטיב בספרי דב' ז, עמ' 15. לעניין מוטיב הזכות ראו ספורנו שמ' ו:ח-ט.

⁷ גוטליב (לעיל הערה 3), עמ' 13-14.

⁸ נראה שאינו מחשיב את החידוש החד-פעמי, שיש להקריב פסח גם במדבר. לעניין הכרונולוגי סוברים כאברבנאל גם י' ליכט, **פירוש על ספר במדבר** [א-י], ירושלים תשמ"ה, עמ' 135; י"צ מושקוביץ, **ספר במדבר** [דעת מקרא], ירושלים תשמ"ה, עמ' 17, צז.

⁹ כך סובר גם ליכט (הערה 8), אך בטעות מייחס דעה זו לרמב"ן.

¹⁰ ראו: יונינה דיסון, "הקמותיו של המשכן עד יום 'כלות משה'", **מגדים** מג, תשס"ה, עמ' 72-39.

¹¹ בבלי סנהדרין נב ע"א: "שרפת נשמה וגוף קיים".

דברים אחרים. על כל פנים, האסון הפר את השמחה, השרה אבל על משפחת הכהונה והעם כולו, והצריך כפרה על המשכן הנפגע וטיהורו מטומאת המתים.¹² כך עוכבו פעולות הסיום של הקמת המשכן ע"י משה (ז:א) עד סוף חודש ניסן או תחילת אייר.

אכן, ניתן להוכיח שקרבן הנשיאים לחנוכת המזבח הובא אחרי המפקד וסידור המחנה שבראש הספר. הנשיאים נדבו עגלות ובקר להסעת חלקי המשכן ונתנו אותן לשתיים ממשפחות הלוויים "כפי עבדתם" (ז:ח-ח). והנה סדרי עבודה ומשא אלה ללוויים הותקנו רק בחודש השני, כנאמר בפרקים ג'-ד'.

יתרה מזאת: סדר הנשיאים המקריבים אינו סדור בסדר שבטי, לפי האמהות או לפי סדר לידת בני יעקב, אלא כסדר חניית דגלי השבטים וסדר מסעם,¹³ ואלה נקבעו בראש הספר, בפרק ב'. תחילה הקריבו שלושת השבטים החונים מזרחה למשכן, מול פתחיו (ז:יב-כט), אחריהם החונים דרומה למשכן (ז:ל-מז), אחריהם החונים מאחוריו, מערבה (מח-סה), ובסוף החונים בצפון (סו-פג). סדר זה של הנשיאים המקריבים אינו רק סמן כרונולוגי אלא אף מהותי ורעיוני: הוא מקיים את דבר ה' בראש הציווי על המשכן: "וְשִׁכַּנְתִּי בְּתוֹכְכֶם" (שמ' כה:ח) – "בתוכם", דהיינו בתווך, במרכז המחנה.

ויצוין עוד: כשם שבהגיע ישראל אל הר סיני קדמה וחתה להם שם השכינה¹⁴ והם חנו מולה, כך עתה קדמו המשכן והשכינה שבו לפני המחנה שסודר שסביבם. בהקריב הנשיאים את קרבן החנוכה בשם השבטים, הם מודים במרכזיות השכינה וגם מודים עליה.

מנחם בן ישר

המכללה האקדמית אשקלון

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹² הכפרה והטיהור מתוארים בויק' ט"ז: "אַחֲרֵי מוֹת שְׁנֵי בְּנֵי אֶהֱרֹן בְּקִרְבָּתָם לְפָנֵי-ה' וַיִּמָּתוּ" (שם:א). ראו מ' בן ישר, "עבודת יום הכיפורים וזמני מתן תורה", **מגדים**, יא, תש"ן, עמ' 107-109; כנ"ל, "פרשת אחרי-מות – האמנם פרשת יום הכיפורים", **דף שבועי** לפרשת אחרי מות תשנ"ז (מס' 182).

¹³ י' דיסון (הערה 9) דנה בעמ' 70 בעיקר בסדר המסע.

¹⁴ סדר עולם רבה ה, עמ' 27: "ובאו להם למדבר סיני ומצאו עליו ענני הכבוד".